

LEGISLATIVA, ADMINISTRATIVA A CESTOVÁNÍ PŘES ZÁPADNÍ HRANICI ZA SOCIALISMU: MOŽNOSTI A MEZE

N a d ě ž d a M o r á v k o v á

Klíčová slova: Devizový příslib, výjezdni doložka, celní a devizové prohlášení, valuty, posudek závodního výboru ROH nebo SSM, nedovolené překročení státní hranice

Key Words: Currency promise, an exit clause, customs and exchange declarations, foreign exchange, references from committee of ROH or SSM, illegal border crossing

Abstrakt: Vývoj pasových a vízových předpisů po únorovém převratu v roce 1948 prošel zajímavou cestou od úplného uzavření hranice na Západ po postupné uvolnění koncem šedesátých let k opětovné klauzure za normalizace. Neméně zajímavý je vývoj administrativy, která cestování přes západní hranici Československa provázela. Možnost vycestovat na Západ se pro občany stala otázkou nebývalé trpělivosti v průběhu procesu, který trval i měsíce, sestával z dnes neuvěřitelného počtu vyplněných formulářů, potvrzení, nedůstojných posudků či pohovorů a končival mnohdy neúspěšně. Povolení k vycestování za západní hranice se stalo nástrojem politické represe. K překročení hranice do států, s nimiž Československá socialistická republika neměla uzavřenu dohodu o bezvízovém styku, nestačil pas, musel být doplněn výjezdni doložkou, která obsahovala výslovné údaje, pro které státy, na kolik cest a na jakou dobu platí. Udělení výjezdni doložky nebylo nárokové a mohlo být odepřeno, popřípadě mohla být již udělená výjezdni doložka zrušena nebo omezena z týchž důvodů, pro které mohl být odňat či omezen cestovní pas, přičemž tyto důvody zahrnovaly i tzv. „politickou nespolehlivost“.

Abstract: Development of passport and visa regulations after the coup in 1948 has undergone an interesting way from a complete closure of the border to the West after the gradual release of the late sixties to the re-normalization of the cloister. Equally interesting is the development of administration, which allowed the traveling through the western border of Czechoslovakia. The possibility to travel to the West to become a citizen issue unprecedented patience during the process that lasted months consisted of today's incredible the number of completed forms, certificates, opinions and interviews, degrading and often ended unsuccessfully. Permission to travel beyond the western frontier became a tool of political repression. To cross the border into the states with which the Czechoslovak Socialist Republic had an agreement on visa-free traffic, passports were not enough they must be accompanied by an exit clause, which contained explicit information of the states, how many ways and for what period of time to apply. Grant of an exit clause was not be claimed and could be denied, or already granted exit clause could have been revoked or restricted for the same reasons that could be withdrawn or restricted the passport, while the reasons could include a so-called „political unreliability.“

Nedávno jsem při výuce zkoumala, co si dnešní patnáctiletý student představí pod pojmem totalitní režim. „Nesvoboda,“ zněla odpověď. „Nesmělo se cestovat za hranice.“

Nic takového samozřejmě zákon nezakazoval, na druhou stranu o svobodě cestování za hranice, zejména směrem západním, také v souvislosti s dobou socialismu mluvit nelze. Svoboda je velmi široký pojem a můžeme najít mnoho pokusů o její vymezení. Většina výměrů ji odvozuje negativně z nepřítomnosti omezení, případně nátlaku, donucení jinou osobou. Podle Websterova slovníku je to „absence překážek, omezení, zajetí nebo útlaku“.¹ Svoboda bývá v moderní společenskovední rétorice nejčastěji definována jako *možnost volby*. Skutečné možnosti volby jsou ovšem omezené tím, jaké máme před sebou alternativy. Kde je jedinec odkázán na výběr z předem daných možností, je svoboda volby otázkou s předem danou odpovědí. Následující text se pokusí přehlédnout vývoj socialistické legislativy, která limitovala svobodu cestování do zahraničí.

Zásadní změnu v možnostech překročení státní hranice, kterou poučorový režim pochopitelně potřeboval kodifikovat, přinesly nové zákony o cestovních dokladech. Byl zrušen prvorepublikový zákon č. 55 Sb. z roku 1928, jenž v zásadě umožňoval volný pohyb přes hranice občanům Československa, kteří byli držiteli platných cestovních dokladů, a byl nahrazen zákonem č. 53 Sb. z roku 1949. Tento zákon ponechával v platnosti ustanovení § 40 nechvalně proslulého zákona č. 231 Sb. ze dne 6. 10. 1948 na ochranu lidově demokratické republiky, v platnosti zůstal i zákon č. 107 Sb. z roku 1947 o opatřeních proti neoprávněnému přechodu státních hranic namířený zejména proti po roce 1945 odsunutému obyvatelstvu a pochopitelně branný zákon. V době vrcholu studené války činily podrobnější předpisy k provádění tohoto zákona, zejména pak vyhláška ministerstva zahraničních věcí z 31. 12. 1951, československé hranice směrem na Západ pro řadové občany téměř nepřekročitelné bez předchozího prověření „politické spolehlivosti“. Tato vyhláška umožňovala vycestovat z republiky pouze s pasem, který bude opatřen tzv. výjezdním povolením, uděleným ministerstvem zahraničních věcí. Další vyhlášky o cestovních dokladech v padesátých letech prověřování a lustrování občanů hodlajících vycestovat z ČSR zachovávaly.²

Samotný zákon č. 53 Sb. z roku 1949 v úvodním paragrafu zakotvoval současně proklamaci svobody pohybu i prostor pro neomezené limitování této svobody: „*Občané Československé republiky a osoby, které se za ně podle příslušných předpisů považují, smějí,*

¹ Webster's New World dictionary. New York 1996, heslo Freedom.

² 1. vyhláška č. 2/1952 Ú. 1., kterou se vydávají podrobnější předpisy k zákonu o cestovních pasech, 2. vyhláška č. 69/1953 Ú. 1., o výměně cestovních pasů a jejich registraci, 3. vyhláška č. 114/1956 Ú. 1., kterou se mění a doplňují podrobnější předpisy k zákonu o cestovních pasech, 4. vyhláška č. 117/1958 Ú. 1., o povolování soukromých a turistických cest do některých států.

pokud podle tohoto zákona nebude jinak stanoveno, překročit hranice Československé republiky nebo se zdržovat v cizině jen s platným československým cestovním pasem.“³ Hned v § 3 tohoto zákona se dále uvádí: „*Orgán příslušný podle § 2 může vydaný československý cestovní pas odejmout, po případě zkrátit jeho časovou nebo zúžit jeho územní platnost osobám, jejichž cesta do ciziny, po případě další pobyt v cizině, by mohly ohrozit zájmy státní bezpečnosti nebo jiné veřejné zájmy, zejména hospodářské.*“⁴ Tato formulace, přejímaná pak dalšími legislativními inovacemi o cestování v letech padesátých až osmdesátých, i když nebyla výhradní specialitou socialistického zákonodárství, poskytovala výkonným orgánům mnoho možností, jak s právem občana na svobodu pohybu podle potřeby manipulovat. Každý cestující přes hranice směrem na západ byl de facto politicky prověřován.

V druhé polovině padesátých let, v souvislosti s jistým relativním politickým uvolněním a celkovým mezinárodním vývojem, dochází k zvýšenému zájmu československých občanů o cestování do zahraničí. Režim již nezvládá vyřizovat agendu dosavadním způsobem a snaží se tuto skutečnost bezpečně „ošetřit“. V nařízení Ministerstva vnitra ČSR ze 17. 8. 1959, který obsahuje doplněk Prozatímních směrnic o pasové a visové agendě orgánů Veřejné bezpečnosti (čl. 104 RMV č. 101/1958) se píše: „*Vzhledem k neustále rostoucímu počtu našich občanů odjíždějících na služební, soukromé a turistické cesty do ciziny a vzrůstajícímu počtu zahraničních návštěvníků v ČSR, je třeba v oboru působnosti ministerstva vnitra účelně a pružně upravit agendu spojenou s prověřováním žadatelů a vyřizováním žádostí o vydání cestovních dokladů. Je proto třeba postupovat nadále podle těchto zásad, schválených kolegiem ministerstva vnitra dne 10. července 1959:*

1. *Neprověřovat a nelustrovat žadatele o cestu do ciziny, jde-li o poslance NS, volené funkcionáře OV KSC, KV KSC, MěV KSC, ÚV KSC, KNV, ÚNV a stejné kategorie funkcionářů na Slovensku.*

2. *Pouze lustrovat (neprověřovat u okrskových zmocněnců VB) žadatele o cestu do ciziny, jde-li o politické a hospodářské pracovníky v nomenklatuře KV KSC, KV KSS, ÚV KSC, ÚV KSS, tajemníky a předsedy MNV a občany starší 60 let; tyto osoby pouze lustrovat z důvodů zajištění případných státně bezpečnostních zájmů.*

3. *Prostřednictvím okrskových zmocněnců VB prověřovat jen ty žadatele o cestu do NDR a kapitalistických států, u kterých se ukáže potřeba na základě poznatků z lustrace VB nebo StB. V případě, že z hlediska VB není nutná prověrka*

³ Zákon č. 53 Sb. z roku 1949. *Sbírka zákonů ČR*. [online] Dostupné z [www: http://lexdata.zcu.cz/](http://lexdata.zcu.cz/) [Cit. dne 2010-09-01].

⁴ Tamtéž.

žadatele okrskovým zmocněncem VB, postoupí přijímací orgán VB žádost Okresnímu oddělení ministerstva vnitra (v krajských městech Krajské správě ministerstva vnitra), které vrátí zpět ty žádosti, u nichž bude vyžadovat prověrku žadatele od okrskového zmocněnce, který si vyžádá stanovisko komise pro místní bezpečnost.

4. Nevyžadovat životopisy od účastníků turistických zájezdů do NDR.

5. Žádosti osob české nebo slovenské národnosti o vydání cestovního dokladu k soukromým a turistickým cestám do NDR se nebudou zasílat I. zvláštnímu odboru ministerstva vnitra. Stanovisko k těmto žadatelům budou I. zvláštní oddělení krajských správ ministerstva vnitra zasílat přímo Správě Veřejné bezpečnosti (Hlavní správě Veřejné bezpečnosti) způsobem, jako u cest do ostatních lidově demokratických států. Žádosti osob německé národnosti budou I. zvláštní oddělení krajských správ ministerstva vnitra zasílat nadále k zaujetí stanoviska I. zvláštnímu odboru ministerstva vnitra.⁵

Dokument jasně deklaruje, co bylo ohledně zabezpečení kontroly nad cestování občanů ČSR v platnosti po celá padesátá léta a jak si režim hlídal, koho je možné z ČSR pustit do zahraničí a koho ze zahraničí do ČSR a za jakých podmínek.

Přestože v šedesátých letech evidentně došlo k jistému politickému uvolnění, v pasové a vízové politice zásadní změna oproti situaci na počátku padesátých let, nahlíženo optikou skutečné svobody pohybu přes hranice, nenastala. Vyhláška ministerstva zahraničních věcí č. 21 z roku 1961, z 28. Února, stanovovala, že od 1. března roku 1961 vstupují v platnost nové československé pasy a dosavadní pasy postrádají platnosti. Platnost těchto pasů byla omezena pouze na pět let, s možností dvojího prodloužení, vždy o pět let.

Zákon č. 63 Sb. z roku 1965 a k němu pak zejména prováděcí předpis č. 147 z 12. 11. 1968, tedy vyhláška ministerstva vnitra a ministerstva zahraničních věcí k zákonu o cestovních dokladech, byrokracii kolem cestování příliš nezjednodušily. Zákon upřesňuje, v jakých případech nebude vydán či prodloužen cestovní doklad a v jakých případech může být cestovní doklad odebrán:

„Vydání cestovního dokladu může být odepřeno občanům,

a) jejichž cesta do ciziny by nebyla v souladu se státními zájmy,

b) proti nimž je vedeno trestní řízení,

c) kteří byli odsouzeni pro trestný čin, pokud se na ně nehledí jako by nebyli odsouzeni, nebo pokud odsouzení nebylo zahlazeno,

d) kteří při pobytu v cizině svým jednáním poškodili dobré jméno Československé socialistické

⁵ Doplněk Prozatímních směrnic o pasové a visové agendě orgánů Veřejné bezpečnosti (čl. 104 RMV č. 101/1958) Dostupné z www: <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/rozkazy/smernice/pasovsky/nmv12-1959.pdf> [Cit. dne 2010-09-01].

republiky.“⁶

Zákon mluví o nutnosti cestovat pouze s pasem opatřeným tzv. výjezdní doložkou. Její vydání nebo nevydání nahradilo politicky předchozí nástroj vydání či nevydání cestovního pasu na základě politické „nespolehlivosti“. Dále bylo v zákonu ustanoveno, že k žádosti o vydání cestovních dokladů se vyjadřuje také zaměstnavatel a závodní výbor ROH (Revoluční odborové hnutí), škola a mládežnická organizace, popřípadě národní výbor v místě bydliště.⁷

Paragraf 5 zmiňovaného zákona ukládal občanů ČSR „hlásit se“ v případě pobytu cizině delšího než 30 dní. „*Občané, jejichž pobyt na území cizího státu potrvá déle než 30 dní, jsou povinni ohlásit místo svého pobytu, jakož i ukončení pobytu, osobně nebo písemně u příslušné československé diplomatické mise nebo konzulárního úřadu*“.⁸

V dodatku k vyhláše se dozvíme, že zvláštní opatření platila pro občany podléhající branné povinnosti: „*3. Občané podléhající branné povinnosti, kteří nesplnili ještě pravidelnou odvodní povinnost, odvedenci, vojáci na trvalé dovolené a vojáci v záloze, kteří jsou ještě povinni vojenským cvičením, musí k žádosti připojit povolení vojenské správy. Toto povolení nepotřebují, cestují-li do Bulharské lidové republiky, Maďarské lidové republiky, Německé demokratické republiky, Polské lidové republiky, Rumunské lidové republiky, Socialistické federativní republiky Jugoslávie a Svazu sovětských socialistických republik na dobu kratší než 30 dnů.*

4. Orgán přijímající žádost o vydání cestovního dokladu nebo o udělení výjezdní doložky, je oprávněn požadovat další doklady, které jsou nutné k rozhodnutí o žádosti, popřípadě jejich překlad.“⁹

S nástupem „pražského jara“ se nakrátko začalo blýskat na lepší časy a ministerstvo vnitra mělo připravený poměrně liberální zákon o cestovních dokladech, ten však již nebyl realizován vzhledem k dalšímu vývoji politické situace.

Období tzv. normalizace po roce 1968 přineslo opětovné uzavření hranic. Legislativně změnu kodifikovala především Vyhláška ministerstva vnitra ČSSR a ministerstva zahraničních věcí ČSSR ze dne 13. 4. 1970 k zákonu č. 63/1965 sb. o cestovních

⁶ Zákon č. 63/1965 Sb. ze dne 18. června 1965, o cestovních dokladech. *Sbírka zákonů ČR*. [online] Dostupné z www: <http://lexdata.zcu.cz/> [Cit. dne 2010-09-01].

⁷ „*K žádosti se vyjádří závodní výbor ROH a vedoucí organizace, u níž je občan zaměstnán. Není-li občan v pracovním poměru, vyjádří se k žádosti místní národní výbor příslušný podle místa jeho trvalého pobytu.*“ Vyhláška ministerstva vnitra a ministerstva zahraničních věcí ze dne 23. června 1965, kterou se vydávají prováděcí předpisy k zákonu o cestovních dokladech č. 63/1965 Sb. Dostupné z www: <http://lexdata.zcu.cz/> [Cit. dne 2010-09-01].

⁸ Vyhláška ministerstva vnitra a ministerstva zahraničních věcí ze dne 23. června 1965, kterou se vydávají prováděcí předpisy k zákonu o cestovních dokladech č. 63/1965 Sb. Dostupné z www: <http://lexdata.zcu.cz/> [Cit. dne 2010-09-01].

⁹ Tamtéž.

dokladech. Možnost vycestovat na Západ se pro občany stala otázkou nebývalé trpělivosti v průběhu procesu, který trval i měsíce, sestával z dnes neuvěřitelného počtu vyplněných formulářů, potvrzení, nedůstojných posudků či pohovorů a končil mnohdy neúspěšně. Povolení k vycestování za hranice se stalo nástrojem politické represe. K překročení hranice do států, s nimiž Československá socialistická republika neměla uzavřenu dohodu o bezvízovém styku, nestačil pas, musel být doplněn výjezdní doložkou, která obsahovala výslovné údaje, pro které státy, na kolik cest a na jakou dobu platí. Udělení výjezdní doložky nebylo nárokové a mohlo být odepřeno, popřípadě mohla být již udělená výjezdní doložka zrušena nebo omezena z týchž důvodů, pro které mohl být odňat či omezen cestovní pas, přičemž tyto důvody zahrnovaly i zmíněnou „politickou nespolehlivost“. Po roce 1968 byly navíc také zrušeny předešlé tzv. trvalé výjezdní doložky (a to i trvalé doložky již udělené, které se tímto staly jednorázovými) a nahrazeny doložkami, jež obsahovaly výslovný údaj o počtu cest, pro které platí. Na výjezdních doložkách mohlo být operativními součástmi ministerstva vnitra požadováno provedení určitých úkonů při odbavování na hranicích či letišti. Druh úkonu byl na výjezdní doložce vyznačen kódem ukrytým v sériovém šestičíslicovém čísle pomocí použití určitých čísel případně předřazených písmen. Systém kódů byl tajný a byl přesně evidován seznam pracovníků, kteří s ním byli seznámeni. Jednalo se např. o takovéto úkony:

Při výjezdu:

1. hledat zbraně
2. hledat převážené informace – kontejnery (tiskopisy, listinný materiál, fota, filmy, magnetofonové pásky)
3. hledat dokumenty a náznak útěku (v každém případě volat CENTR II. správy FSZS)
4. hledat pašované zboží – valuty
5. volat před odbavením CENTR II. správy FSZS
6. hledat drogy
7. bezcelní odbavení

Při příjezdu:

1. před odbavením volat CENTR II. správy FSZS
2. hledat dováženou literaturu
3. hledat kontejnery

4. hledat pašované zboží¹⁰

Co tedy musel občan socialistického Československa v dobách normalizace absolvovat, jestliže pojal úmysl cestovat turisticky do kapitalistické ciziny?

Prvním krokem bylo vyplnění žádosti o *devizový příslib*. Jednalo se o povolení zakoupit si od státní banky cizí měnu v množství předepsaném jako minimum pro vycestování do nesocialistické ciziny, tedy poukaz na valuty. Žádost o devizový příslib bylo možné získat ve Státní bance československé. Bylo nutné ji nechat potvrdit zaměstnavatelem, školou či národním výborem a opatřit kolkem. Banka přijímala žádosti vždy jen první dva měsíce v roce. Pokud žadatel uspěl, nejpozději do konce března se dozvěděl, že si může přijít devizy zakoupit. Úspěšný žadatel o devizový příslib musel pochopitelně počítat s tím, že v nejbližších letech nebude možné o devizy žádat, neboť se musí postupně dostat i na další, prozatím neuspokojené, žadatele. Devizový příslib bylo možné nahradit notářsky ověřeným pozváním z příslušné cílové země. Zvoucí cizinec pak musel převést Státní bance československé patřičný obnos v cizí měně, který v osmdesátých letech např. představoval částku 36,50- DM (západoněmeckých marek) na den a osobu, popřípadě ekvivalent v jiné měně.

Jestliže se podařilo takto získat dostatečný obnos pro vycestování, bylo nutné požádat o tzv. *výjezdní doložku*, tedy vlastní povolení k vycestování. Jednalo se o jakési cestovní vízum vydávané vlastní zemí. Žádost musel opět potvrdit zaměstnavatel, škola, či národní výbor, dále ROH či SSM. Tato doporučení byla závislá na konkrétních jednotlivcích vykonávajících příslušnou funkci, takže často sehrála svou roli osobní nevraživost, zášť či závist, popřípadě omezenost rozhledu či slepá oddanost režimu. Žadatel býval pak podrobován nedůstojným pohovorům o důvodu a cíli cesty, zvažovala se a jako argument posloužila i taková fakta, jako vnější demonstrace oddanosti režimu ve formě např. druhu odebíraného denního tisku, účasti na veřejných oslavách či schůzích, brigádách apod. Dále bylo potřeba si opatřit platný výpis z rejstříku trestů, žádost o výjezdní doložku okolkovat a spolu s platným cestovním pasem a potvrzením o přidělení devizového příslibu osobně donést na oddělení pasů a víz Sboru národní bezpečnosti, jak se tehdy nazývala policie. Pas mohl občan vlastnit pouze právě jeden, takže po dobu vyřizování výjezdní doložky, obvykle asi jeden měsíc, nemohl cestovat do zahraničí.

¹⁰ Směrnice k vydávání výjezdních doložek k cestám čs. Občanů do kapitalistických států. Dostupné z www.ustrcr.cz/data/pdf/rozkazy/smernice/pasovky/nmv52-1970.pdf [Cit. dne 2010-09-01].

Jestliže byla výjezdni doložka vydána, teprve potom mohl občan žádat o případné turistické vízum na velvyslanectví příslušné země, kam hodlal cestovat nebo kterou projížděl. O vyřízení turistických víz mohl také požádat některou z pěti cestovních kanceláří, které se v socialistickém Československu postupně vytvořily, nejlépe nejznámější ČEDOK. K vyplněným žádostem bylo nutné opět přiložit pas a získanou výjezdni doložku. Opět tedy žadatel zůstává na dobu vyřízení žádosti bez možnosti opustit republiku. Doba vyřízení víz byla rozdílná, záleželo na tom, o kterou zemi se jednalo, v průměru se pohybovala kolem tří týdnů.

Před vlastním odjezdem do ciziny bylo nutné ještě znovu navštívit Státní banku československou a vyzvednout si a vyplnit *celní a devizové prohlášení*, kde se kromě vyvážených a při návratu dovážených věcí vyplňovaly také valuty. Skutečnost a vyplněné údaje musely být totožné, neboť míra shody bývala předmětem zájmu celních úředníků na hraničních přechodech, kteří v případě podezření či odhalených nesrovnalostí způsobovali cestujícím nepříjemné situace. Předpisy, které stanovovaly, co a v jakém množství je dovoleno vyvážet a dovážet byly značně omezující.

Pokud byl cestující vojákem, byť v záloze, bylo nutné před cestou odevzdat vojenskou knížku příslušné vojenské správě a vzít s sebou potvrzení o odevzdání.

Celá absurdní situace, kdy občané Československa byli v otázce možnosti cestovat za hranice jakýmsi vězni ve vlastní zemi, skončila 1. 12. 1989, kdy federální ministerstvo vnitra zrušilo s platností od 4. 12. 1989 výjezdni doložky a dovolilo občanům cestovat pouze s pasem.

Resumé:

Svoboda pohybu je jedním ze základních individuálních práv, jež jsou zakotvena ve Všeobecné deklaraci lidských práv a svobod, kterou přijala OSN a k níž socialistické Československo také přistoupilo. Volný pohyb přes státní hranice, nicméně, byl v dobách socialistické éry v Československu nepředstavitelný. Získání platných cestovních dokladů pro cestu směrem na Západ z Československa se stalo politickou záležitostí. Občané byli politicky prověřováni, než jim byly potřebné cestovní doklady vystaveny, byli mnohdy touto cestou i jaksi vydírání. Socialistické zákonodárství totiž disponovalo předpisy, jež dovolovaly využít možnost cestovat za hranice coby nástroj politického omezení občanů. Bylo zapotřebí získat tzv. cestovní doložku a devizový příslib. Žádost o tyto cestovní doklady vyžadovala přiložit vyjádření zaměstnavatele, odborů, mládežnických organizací, případně národního výboru v místě bydliště o politickém smýšlení a chování žadatele. Zejména během „normalizace“ bylo cestování na Západ silně politizováno a byrokratizováno. Kdo měl jakkoli problematický politický a ideový posudek, mohli být jistý, že bude mít s cestováním na Západ potíže. Stejně tak jeho rodina. Podobné omezení se vztahovalo také na Jugoslávii. Přesto lidé často využívali právě této země k emigraci na Západ. Teprve rok 1989 přinesl Čechům a Slovákům skutečné naplnění práva volného pohybu přes hranice.

Summary:**Legislation, administration and travel through the western border under socialism: Possibilities and limits**

Freedom of movement is a fundamental individual right that are enshrined in the Universal Declaration of Human Rights and Freedoms, adopted by the UN, to which the socialist Czechoslovakia also entered. Freedom of movement across national borders, however, was severely limited in the socialist era in Czechoslovakia. The issue of valid travel documents has become a political issue. Citizens were politically verified before they were issued travel documents and any departure from the republic. Socialist legislation prescribing the wording that allowed to exploit the opportunity to travel as an instrument of political restrictions on citizens. The so-called „travel clause“ was needed in addition to the passport. The application for a travel documents, the applicant need to have expression of an employer, trade unions, youth organizations and bodies of so-called national committees in the place of the residence. Especially during the „normalization“ travelling to the West was politically and bureaucratically restricted. Getting so-called „foreign exchange commitment“ was something like to winning the lottery. Who had any political entanglements, he could be sure he will have trouble in travelling to the West. Likewise, his family. Corruption at that time were frequent. A similar restriction was also applied to Yugoslavia. People often used particulars of this country to emigrate to the West. However the year 1989 brought the Czechs and Slovaks freedom of movement across borders.

Literatura:

HASLINGER, P. 1999. *Grenze im Kopf: Beiträge zur Geschichte der Grenze in Ostmitteleuropa*. Frankfurt am Main: Peter Lang. ISBN 3631348304.

RYCHLÍK, J. 2007. *Cestování v habsburské monarchii a v Československu: Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848 – 1989*. Praha: ÚSD.

Webster's New World Dictionary. 1999. New York: Macmillan USA. ISBN 0-02-863122-6.

Elektronické zdroje:

<http://www.onlinemodule.eu/site/index.php?menu=64>

<http://www.lexdata.cz/lexdata/>

<http://www.iron-curtain.info/index.html>

<http://www.ustrcr.cz/data/pdf/rozkazy/smernice/pasovky/nmv12-1959.pdf>

Prameny:

Národní archiv ČR, fond ÚPV ČSSR, fond ÚV KSČ

Archiv ministerstva vnitra, Praha.